

İki Hâşiyenin Serüveni: Hasan Çelebî ve Hocazâde'nin Şerhu'l-Mevâkıf
Hâşiyeleri

The Journey of Two Hâshiyas: The Hâshiyas of Hasan Çelebî and Hocazâde on
the Sharḥ al-Mawâqif

Nevzat ATÇALI

Yüksek Lisans Öğrencisi / Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü / Sakarya, Türkiye

Master's Student / Sakarya University, Institute of Social Sciences / Sakarya, Turkey

 atcalinevzat@gmail.com <http://orcid.org/0000-0001-8187-0726>

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 06.08.2025

Kabul Tarihi / Accepted: 09.10.2025

Yayın Tarihi / Published: 21.12.2025

Atıf: Atçalı, Nevzat. "İki Hâşiyenin Serüveni: Hasan Çelebi ve Hoca-zâde'nin Şerhu'l-Mevâkıf Hâşiyeleri", *ADÜ İlahiyat Dergisi* 1/2 (Aralık 2025): 29–49.

Cite as: Atçalı, Nevzat. "The Journey of Two Glosses: The Hâshiyas of Hasan Çelebi and Hocazâde on the Sharḥ al-Mawâqif," *ADU Journal of Theology* 1/2 (December 2025): 29–49.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi / *This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.*

Yayıncı/Publisher: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi | *Aydın Adnan Menderes University Faculty of Theology* | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aduilahiyatdergisi> | aduilahiyatdergisi@adu.edu.tr

İki Hâşiyenin Serüveni: Hasan Çelebi ve Hocazâde'nin Şerhu'l-Mevâkıf Hâşiyeleri

Öz

Bu makale, Osmanlı kelâm geleneğinde önemli bir yere sahip olan *Şerhu'l-Mevâkıf* hâşiyeleri bağlamında, Bursalı Muslihuddin Mustafa Hocazâde'nin (ö. 893/1488), Fenarî ailesinden Hasan Çelebi'ye (ö. 891/1486) dair öne sürdüğü *Şerhu'l-Mevâkıf* hâşiyesinin izinsiz aktarım iddiasını ele almaktadır. Rivayete göre, II. Beyazıt (ö. 918/1512) Hocazâde'den *Şerhu'l-Mevâkıf* üzerine bir hâşiye yazmasını istemektedir. Hocazâde, bu eser üzerine bazı notlarının bulunduğunu ancak bu notlarını, daha önce geçici olarak Hasan Çelebi'ye verdiğini ve onun da bunları kendi hâşiyesine aktardığını ileri sürmüştür. Makalede bu iddianın geçerliliğini değerlendirmek amacıyla, önce dönemin temel biyografik kaynakları olan *Şekâ'iku'n-Nu'mânî* ve *Keşfü'z-Zunûn* incelenerek iddianın mahiyeti ortaya konmuştur. Daha sonra iddianın doğruluğunu anlamak üzere iki eserin karşılaştırılmasına başvurulmuştur. Hocazâde'ye ait "birtakım notlarının" hangi notlar olduğunu belirlemek için çeşitli telifleri incelenmiş, nihayetinde son eseri olan *Şerhu'l-Mevâkıf* hâşiyesi karşılaştırılma yapılmak üzere belirlenmiştir. Her iki hâşiyenin içerik karşılaştırmaları dört başlık altında ele alınmış, bu karşılaştırma üzerinden farklı noktalara temas edilmiş ve söz konusu iddianın tutarlılığı tartışılmıştır. Elde edilen veriler, Hasan Çelebi hâşiyesinin Hocazâde hâşiyesiyle oldukça düşük bir benzerlik oranı (%0,18) göstermiştir. Buna karşılık Hasan Çelebi Hocazâde'ye eserinin bazı yerlerinde isimsiz atıfta bulunmuş, bazı yerlerinde ise Hocazâde'nin görüşlerine itiraz etmiştir. Bu durum, aktarım iddiasının görüldüğü kadar basit olmadığını ve farklı gerekçelerin söz konusu olabileceğini göstermektedir. Çalışma, yalnızca bir aktarım iddiasını değil, aynı zamanda Osmanlı ilim geleneğinde hâşiye yazımı, ilmî intikal yolları ve müelliflik algısı gibi kavramları da anlamaya yönelik bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm İlmi, Şerhu'l-Mevâkıf, Hâşiye, Hocazâde, Hasan Çelebi, Aktarım İddiası.

The Journey of Two Ḥāshiyas: The Ḥāshiyas of Hasan Çelebi and Hocazâde on the Sharḥ al-Mawāqif

Abstract

This article examines the allegation of “unauthorized transmission” raised by Muslihuiddin Mustafa Hocazâde of Bursa (d. 893/1488) against Hasan Çelebi of the Fenarî family (d. 891/1486), within the context of the marginal glosses (ḥāshiyahs) on *Sharḥ al-Mawāqif*, a work of central importance in the Ottoman kalām tradition. According to the report, Sultan Bayezid II (d. 918/1512) requested Hocazâde to compose a gloss on *Sharḥ al-Mawāqif*. Hocazâde is said to have replied that he already possessed certain notes on the text, but that he had previously lent them temporarily to Hasan Çelebi, who then incorporated them into his own gloss. In order to assess the validity of this claim, the article first examines the main biographical sources of the period, *Shaqā’iq al-Nu’māniyya* and *Kashf al-Zunūn*, to clarify the nature of the allegation. It then proceeds to a comparative analysis of the two works. To determine which of Hocazâde’s “notes” might be in question, his various writings were reviewed, and ultimately his final work, the gloss on *Sharḥ al-Mawāqif*, was selected as the basis for comparison. The content of both glosses was analyzed under four headings, allowing different points of overlap and divergence to be identified, and the coherence of the allegation to be critically evaluated. The findings reveal that Hasan Çelebi’s gloss shows only a very low degree of similarity (0.18%) with Hocazâde’s gloss. On the other hand, Hasan Çelebi made several anonymous references to Hocazâde and, in certain places, explicitly contested his views. This suggests that the transmission claim is not as straightforward as it might appear and may involve other underlying factors. The study thus not only addresses a single allegation of transmission but also contributes to a broader understanding of gloss-writing, channels of scholarly transmission, and conceptions of authorship in the Ottoman intellectual tradition.

Keywords: Sharḥ al-Mawāqif, Ḥāshiya, Hocazade, Hasan Çelebi, Transmission Allegation, Ilm al-Kalām.

GİRİŞ

Kelâm ilmi, tarihsel süreç içerisinde genellikle mütekaddim ve müteahhir olmak üzere iki ana dönemde incelenmektedir. Her iki dönemin kendine özgü bazı özellikleri bulunmakla birlikte, genel hatlarıyla mütekaddim dönemde kelâmî meseleler daha sade, temel ve sınırlı bir şekilde ele alınırken müteahhir dönemde bu meseleler daha sistematik ve kapsamlı bir biçimde işlenmiştir. Bu dönüşümde, müteahhir dönemin başlarında olan İmâmü'l-Ğarameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Ebu Hâmid Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) gibi düşünürlerin kelâm ilmine epistemolojik ve ontolojik açıdan yeni açılımlar getirmesi etkili olmuştur. Bu sürecin izleri, erken dönemde kelâmî meselelerin “el-keâm fi...” gibi başlıklarla müstakil konular hâlinde ele alınmasına¹ karşılık, ilerleyen yüzyıllarda özellikle 8-14. ile 13-19. yüzyıllar arasında yaygınlaşan şerh ve hâşiyeler geleneğiyle² meselelerin sistematik biçimde işlenmeye başlanmasında da görülmektedir. Buna bağlı olarak müteahhir dönemde daha hacimli ve sistematik eserler telif edilmiştir. Bu dönemin önde gelen ve oldukça hacimli eserlerinden biri de Adudüddin el-İcî'nin (ö. 756/1355) *Mevâkıf* adlı eseri ile Seyyid Şerîf Cürçânî'nin (ö. 816/1413) bu eser üzerine yazdığı *Şerhu'l-Mevâkıf*'tir. Cürçânî, bu eserini 807 yılında Semerkant'ta tamamlamasının ardından, eser gerek muhtevası gerekse tertibi açısından ulema nezdinde büyük bir takdirle karşılanmıştır. Hocazâde'nin (ö. 893/1488), Esediye müderrisliğine geçmeden önce (yani 849/1445 yılı öncesinde), hocası Hızır Bey (ö. 863/1459) ile *Şerhu'l-Mevâkıf* dersleri yaptığı³ dikkate alındığında, bu eserin kısa bir süre içinde Mâverâünnehir'den çıkıp Osmanlı ilim çevrelerine ulaştığı ve medreselerde ders kitabı olarak okutulmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca eser üzerine hâşiyeler, ta'lik⁴ ve risâle tarzında birçok çalışma kaleme alınmıştır. Bunlardan biri de Hasan Çelebî'nin (ö. 891/1486) *Hâşiyeler 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf* adlı eseridir. Bir diğer çalışma ise Hocazâde tarafından kaleme alınan hâşiyedir. Hocazâde bu hâşiyesini yalnızca eserin “vücûd” bölümüne kadar tamamlayabilmiştir. Ölümü sebebiyle hâşiyesini tamamlayamayan Hocazâde, hâşiyesini yazmaya koyulmadan önce esere dair bazı notlarının bulunduğunu ve Hasan Çelebî'nin, kaleme aldığı hâşiyede bu notlardan aktarım yaptığını ileri sürmüştür. Bu çalışmada, söz konusu nakil ve aktarım iddiası, ilgili eserler ışığında ele alınmakta; mesele, ilmî faydalanma ile izinsiz aktarım arasındaki sınırlar

¹ Sa'düddin Mes'ûd b. Fahriddin Ömer Teftâzânî, *Şerhu'l-'Akâ'id* (İstanbul: Hâşimi Yayınevi, 2018), 89.

² Orhan Şener Koloğlu, *Kelâm İlmine Giriş* (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 153.

³ M. Sait Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları XIX. Yüzyıl Sonu - XX. Yüzyıl Başları* (İstanbul: İsam Yayınları, 2019), 31.

⁴ Ta'lik: 'Alak (ilişmek, yapışmak) kökünden türeyen ta'lik ve ta'lika (çoğulu ta'likât) kelimeleri de “iliştirme; iliştilen nesne ve eklenen not” demek olup terim olarak hâşiyeler amacıyla yapılan ilâveleri ve açıklamaları ifade etmektedir. bk. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Hâşiyeler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), 16/419-422.

bağlamında değerlendirilmektedir.⁵ İlk bölümde, iddiaya kaynaklık eden rivayetler ile bunların tarihî ve ilmî bağlamları ele alınmakta; ikinci bölümde ise her iki müellife ait metinler karşılaştırmalı olarak incelenmekte ve bu inceleme doğrultusunda bir değerlendirme yapılmaktadır. Son yıllarda kelâm ilmi üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmı, şerh ve hâşiye geleneği çerçevesinde yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda, özellikle *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı eser üzerine akademik yayınlar yapılmış,⁶ çeşitli metinler neşredilmiş,⁷ dijital platformlarda ders serileri sunulmuş⁸ ve eserin farklı baskıları gerçekleştirilmiştir. Hasan Çelebi'nin *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf* adlı çalışması İstanbul (1292, 1311, 1321) ve Kahire (1322, 1325) baskılarıyla birlikte literatürde yerini alırken,⁹ Hocazâde'ye nispet edilen hâşiyenin yapılan çalışmalarda yalnızca ismine değinilmiş; içeriğine dair herhangi bir tahlile rastlanmamıştır. Bu yönüyle, müteahhir dönemde ortaya çıkan bir ilmî iddianın metin karşılaştırmasına dayalı olarak ele alınması, alana özgün bir katkı sunması açısından önemlidir.

Hasan Çelebi'nin kaleme aldığı hâşiyeye, Hocazâde'nin bazı notlarını eklediği yönündeki iddia, klasik terâcim kaynaklarında geçmektedir. Taşköprizâde ve Kâtip Çelebi'nin eserlerinde zikredilen bu bilgi, *eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniye*'de şöyle anlatılmaktadır: "*Hocazâde (Bursa'da) müftü olduğu zamanda ayakları ve sol eli felç hâlindeyken, Sultan Beyazıt Şerhu'l-Mevâkıf'a bir*

⁵ Ancak, bu iddia kelâm tarihi açısından önemli isimlere temas etmesi ve anakronizm riskini barındırması nedeniyle, meselenin hangi zeminde dile getirildiğinin tahkik edilmesini, tarihsel bağlamından koparılmadan tetkik edilmesini gerekli kılmaktadır. Kelâm geleneğinin "cem", tahkik ve tetkik" döneminde ortaya atılan bu iddia, bu isimlendirmeye uygun olarak dönemin yazılı kaynaklarına müracaat edilerek tahkik edilecek; Osmanlı müelliflerinin atf sistematiği göz önünde bulundurularak tetkik edilecek ve bu iki yönlü yöntemle günümüze değerlendirilerek taşınacaktır.

⁶ Ömer Türker, "Şerhu'l-Mevâkıf: Kalam İlminin Son Büyük Klasığı", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (27 Ekim 2018), 377-381; Nuri Koç, *Platon'un Devlet'indeki siyaset düşüncesi ile Şerhu'l-Mevâkıf'taki siyaset düşüncesinin karşılaştırılması* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Faruk Gün, "Kalam İlminde İlet-Ma'lül İlişkisi/Nedensellik: Şerhu'l-Mevâkıf Örneği", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 8/3 (30 Eylül 2024), 562-583; Talha Şahin, *Şerhu'l-Mevâkıf'ta mâhiyet / Mahiyat (quiddity) in Sharh al-Mawâqif* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Şeyma Feriatoğlu, *Sayyid Sharif Jurjani's understanding of prophet: The example of Şerhu'l-Mevâkıf / Seyyid Şerif Cürçânî'nin Nübüvvet anlayışı: Şerhu'l-Mevâkıf örneği* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Ridvan Çirü, *Cürçânî'de mâhiyet sorunu: Şerhu'l-mevâkıf ve hâşiyeleri bağlamında / The question of quiddity in al-Jurjânî: "Mâhiyya" in the context of Sharh al-Mawâqif and its glosses* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024); İsrail Şen, *Şerhu'l-Mevâkıf ve hâşiyeleri bağlamında nakli delilin kesinliği problemi / The problem of certainty of naqli evidence in the context of Sharh al-Mawâqif and its hâşiyahs* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020); Eşref Şahin, *Seyyid Şerif Cürçânî'nin Şerhu'l-Mevâkıf'ında varlık düşüncesi / Seyyid Sherif Jurjani's in Şerhu'l-Mevâkıf the thought of entity* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

⁷ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali Seyyid Şerif Hanefî Cürçani 816/1413, *Şerhu'l-Mevâkıf: mevâkıf şerhi (metin-çeviri)*, thk. çeviri: Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015); İsrail Şen, "Mollâ Muslihuddin Kesteli'nin Seyyid Şerif Cürçânî Eleştirisi: İ'tirâzâtü'l-Kesteli 'alâ ba'zî 'ibârâtî's-Seyyid eş-Şerif el-Cürçânî fi Şerhi'l-Mevâkıf (Tahkik ve İnceleme)", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/2 (31 Aralık 2020), 161-213.

⁸ "Şerhu'l-Mevâkıf" okumaları-1 / Prof. Dr. Ömer Türker / 13.02.2018", haz. İslam Nazariyatı, https://www.youtube.com/watch?v=_qZSmKwR0dw (02 Mart 2018).

⁹ Cemil Akpınar, "Hasan Çelebi, Fenâri", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), 16/314.

hâşiyeye yazmasını ister. Sultanın kendisini mazur görmesini isteyen Hocazâde: 'Benim Şerhu'l-Mevâkıf ile ilgili birtakım notlarım vardı ama Hasan Çelebi onları alıp kendi hâşiyesine ekledi. Benim Telvîh'e¹⁰ müsvedde hâlinde bir hâşiyem var. Sultan emrederse onu temize geçirebilirim.' der. Sultanın ikinci kez istemesi üzerine emrini yerine getirmek için işe koyulur. Hocazâde o kadar hastadır ki Şerhu'l-Mevâkıf'e bakması için önüne minderler koyulur. Elinin zayıflığından dolayı başka bir kitaba bakmaya mecali yoktur. Hatta sayfaları değiştirmek için birinin yardımına ihtiyaç duyar. Hâşiyesini sol eliyle 'Vücûd' bahsine kadar yazabilmiştir.¹¹ Keşfü'z-Zünûn'da ise, Hasan Çelebî'nin Hocazâde'den Şerhu'l-Mevâkıf ve hâşiyelerini ödünç aldığı kaydedilmektedir. Bu hâşiyeler Hocazâde'nin özgün düşünceleri ile doludur. Hasan Çelebi Hocazâde'den ödünç aldığı bu hâşiyeleri bölümlere ayırıp talebelerine paylaşmış, talebeleri de bir gecede bütün nüshayı kopyalamışlardır. Ertesi gün Hocazâde'ye hâşiyeleri iade etmeden önce, ödünç aldığı hâşiyelerin bir kopyasını kendi hâşiyelerine eklemiştir.¹²

Bu rivayetler Hasan Çelebî'nin hâlihazırda bir hâşiyesinin bulunduğunu, buna bağlı olarak da Hocazâde'nin iddiasının sonradan eklediği notlar ile alakalı olduğunu göstermektedir.¹³ Ayrıca Taşköprüzâde'nin rivayeti, Hocazâde'nin II. Beyazıt'a hastalığından ötürü mazeret sunduğunu göstermektedir. Muhtemelen Fatih devrinden beri devam edegelen¹⁴ hastalığının kritik düzeye

¹⁰ Telvîh: Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullâh el-Mahbûbî el-Buhârî (ö. 747/1346), Ebü'l-Usr Fahrülislâm el-Pezdevî'nin (ö. 482/1089) Kenzül-vüshûl adlı eserini esas alarak hazırladığı Tenkîhu'l-uşûl'de Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *el-Mahşûl'ü* ile İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *el-Muhtaşar* adlı eserindeki konuların özetini vermiş, ayrıca birçok konuda kendi görüşlerini ortaya koymuştur. Kendisi hayatta iken yaygınlık kazanan metinde sonradan bazı değişiklikler, çıkarmalar ve eklemeler yaptığını belirten müellif, eserini *et-Tavzîh fi halli gavâmizi't-Tenkîh* adıyla şerhedip metne verdiği son şekli, bu değişiklikleri yapmadan önce yazılmış olan nüshaların buna göre değiştirilmesi için şerhin içine kaydetmiştir. bk. Şükrü Özen, "Tenkîhu'l-Uşûl", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), 40/454.

¹¹ Ahmed Efendi Taşköprüzâde, *eş-Şekâ'îku'n-Nu'mâniyye fi 'ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye*, ed. Muhammed Tabâtabâyi Behbehâni (İran: Fereşyiveh, 1969), 128.

¹² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn* (İngiltere: Müessesetü'l Furkân, 2021), c. 2, s. 1893. Benzer bir iddianın Hayalî Hâşiyesi ve İbn Ebî Şerîf Hâşiyesi ile değerlendirilmesi için bk. Turan, Hasan Sefa. "İki Hâşiyenin Serencamı - Hayalî ve İbn Ebî Şerîf'in Şerhu'l-Akâid Hâşiyeleri-". Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 28/2 (Aralık2024).

¹³ Hocazâde *Şerhu'l-Mevâkıf* hâşiyesinde Hasan Çelebî'nin görüşlerine yer vermiştir. Hasan Çelebî'nin görüşlerini bazen eleştirmiş, bazen de şerhte geçen meseleyi açıklamak için nakletmekle yetinmiştir. Muslihuddin Hocazâde, *Hâşiyeye alâ Şerhi'l-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm* (İstanbul: Süleymaniye kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa, 00784-001), 5^a, 6^a, 62^b, 67^a, 67^b. Hocazâde hâşiyesini aktarım iddiasından sonra yazdığına göre; Hasan Çelebi hâşiyesinin mutlak anlamda "aktarım/intihalden" uzak, müellifine özgü bir hâşiyeye olduğunu ve aktarım iddiasının, sonradan eklenen notlar ile alakalı olduğunu desteklemektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, Hocazâde'nin "kendi hâşiyesine ekledi" cümlesinden kasıt, "kendi hâşiyeye metninin sayfa kenarlarına ekledi" gibi de anlaşılabilir. Bu bağlamda Hocazâde'nin kızdığı şey: eserden esere aktarım veya alıntı değil, eserin hayattayken rakip olarak addedilebilecek biri tarafından kopyalanmasıdır. Kâtip Çelebi'nin rivayetindeki "ödünç alma" ifadesi bir yönden bu anlama da yorumlanabilir. Çünkü: Hocazâde'nin ödünç vermesi, kendi hâşiyesini gönüllü olarak Hasan Çelebî'nin istifadesine sunması demektir. Bu çerçevede; Hasan Çelebî'nin İsmihan Sultan 249 nr. müellif hattı hâşiyesinin kenarında bulunan minhüvât (منه), şh (صح), nh (خ) ifadelerini içermeyen notların, Hocazâde'nin söz konusu notları olma ihtimali vardır.

¹⁴ Hocazâde ağır hastalığından hem *Şerhu'l-Mevâkıf* hâşiyesinin önsözünde hem de Fatih'in isteği üzerine yazdığı *Risâle fi Bahşi'l-Cihe* adlı risâlesinde söz etmiştir. bk. Muslihuddin Mustafa b. Yusuf b. Sâlih el-Bursevî Hocazâde, *Hâşiyeye alâ Şerhi'l-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm* (İstanbul: Süleymaniye kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 01614), 3^a; İhsan Fazlıoğlu, "Evrenin Bir Merkezi Var mıdır? Hocazâde'nin Onto-Geometrik Bir Araştırması", ed. Tevfik Yücedoğru vd. (Uluslararası Hocazade Sempozyumu, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi yayımları, 2011), 121.

gelmesi sebebiyle mazeret bildirmiş olabilir. Daha basit bir iş olan “*Telvîh*” hâşiyesini temize geçirmeyi önermesi de mazeret sunduğunu doğrulamaktadır. Ayrıca Hocaîade bu iddiasını dillendirdiğinde Hasan Çelebi 891 yılında yani 2 yıl kadar önce vefat etmiştir.¹⁵ İddianın vefat eden bir şahıs hakkında yapıldığı göz önünde tutulmalıdır. Tüm bu veriler dikkate alındığında, meselenin merkezinde yer alan iddianın, "Hasan Çelebi'nin kaleme aldığı hâşiyeye, Hocaîade'nin *Şerhu'l-Mevâkıf*'e dair daha önce tuttuğu notların dâhil edilmiş olması" şeklinde formüle edilmesi mümkündür. Bununla birlikte, söz konusu iddianın Hocaîade tarafından II. Beyazıt'a bir mazeret beyanı bağlamında dile getirilmiş olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Değnilmesi gereken bir başka nokta, Hasan Çelebi'nin Hocaîade hakkındaki sözleridir: “*Ben Hocaîade'nin üstünlüğünü kabul ederim ancak onun ince eleyip sık dokuduğu ve tahkik ettiği bütün meseleleri, o daha tahkik etmeden önce kavramışımıdır. Ama her hâlükârda o benden daha faziletlidir*”.¹⁶ Bu satırlar Hasan Çelebi için dolaylı bir cevap niteliği taşımaktadır. Ayrıca Hasan Çelebi'nin biyografisinde yer alan, hayatını sade ve münzevi bir yaşam tarzı içerisinde sürdürdüğüne dair anlatılar¹⁷ ve Fenârî ailesine mensubiyeti, kendisine yöneltilen aktarım iddiasının inandırıcılığı konusunda şüphe uyandırmaktadır.

Meseleye doğrudan veya dolaylı biçimde temas eden bazı siyasî isimler vardır ve bu iki müellifin onlarla olan ilişkileri konunun seyrine ışık tutmaktadır. Hasan Çelebi, Fatih Sultan Mehmed'in hükümdarlık zamanında *Telvîh* hâşiyesini yazmış ve eserini II. Beyazıt'a ithaf etmiştir. Fatih sağken eserin oğlu II. Bayazıt'a ithaf edilmesine, sultan Fatih içerlemiştir. Nitekim Hasan Çelebi Mısır'a ilim seyahatine gitmek için sultan Fatih'ten izin istemiş, Fatih, kendisine izin verdikten sonra “*Bu kişinin beyni sultanmış*” demiştir.¹⁸ Bununla birlikte Hocaîade gerek *Tehâfüt* adlı eseriyle gerekse diğer ilmî münazaralarıyla, Fatih'in takdirini defalarca kazanmış bir âlim olarak öne çıkmaktadır. Fatih'in ölümünün ardından tahta II. Beyazıt'ın geçmesiyle siyasi konjonktür değişmiş ve durum Hasan Çelebi'nin lehine gelişmiştir. Dolayısıyla Hasan Çelebi'nin sevenlerinden ve Hocaîade'nin karşıtlarından oluşmak üzere bu durumdan nemalanarak taraflar arasında yanlış bilgi alışverişine sebep

¹⁵ Akpınar, “Hasan Çelebi, Fenârî”, 16/314.

¹⁶ Taşköprizâde, *Şekâ'ik*, 170.

¹⁷ Taşköprizâde, *Şekâ'ik*, 169; Akpınar, “Hasan Çelebi, Fenârî”, 16/314.

¹⁸ Taşköprizâde, *Şekâ'ik*, 168.

olanların olma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁹ Ayrıca, Hocasâde'nin *Telvîh* hâşiyesini II. Bayazıt'e önermesi, geçmişte yaşanan "Hasan Çelebi'nin Fatih hayattayken *Telvîh* hâşiyesini Beyazıt'a ithaf etme" hadisesine bilinçli bir gönderme ihtimalini de akla getirmektedir.

1. Eserlerin karşılaştırılması

Tüm bu verilerin ışığında, iki müellifin bahse konu eserlerini karşılaştırmak konunun nihai karara bağlanmasına yardımcı olacaktır. Ancak karşılaştırma yapılabilmesi için, Hocasâde'nin "Birtakım notlarım vardı" ifadesindeki "notlarının" hangi notlar olduğunu tespit etmek bir hayli güçtür. Hocasâde'ye nispet edilen ve Şerhu'l-Mevâkıf ile ilgili sadece üç telif bulunmaktadır. Bunlar: *Şerhu'l-Mevâkıf Hâşiyesi*, *Risâle fi't-Tevhid* ve *Risâle fi Bahşi'l-Cihe* isimli risâleleridir.

1.1. Risâle fi't-Tevhid

Süleymaniye kütüphanesi, Ayasofya koleksiyonu 2206 no'lu kütüphane kaydı bulunan eserin 12^a sayfa kenarında "Hocasâde" ismi geçmesi, eserin Hocasâde'ye ait olduğu izlenimi vermektedir. Ancak yapılan inceleme sonucunda bu eserin aslında Hocasâde'ye ait olmadığı, Hocasâde'nin tevhid ile ilgili münazarasında Molla Zeyrek'e (ö. 903/1497-98) yönelttiği soru ile alakalı olduğu anlaşılmıştır. Eser, çeşitli bölümlerden oluşan *Şerhu'l-Mevâkıf*'in, beşinci mevkîfinin üçüncü merşadinde²⁰ ele alınan Allah'ın tevhidine yönelik yazarın görüş ve itirazlarını içermektedir. Risâlede "Muhaşşî" ifadesiyle belirtilen kişi, birtakım açıklamalarda bulunmuştur. Aynı açıklamalar, Hasan Çelebi'nin hâşiyesinde de bulunmaktadır. Bu durum, "kâle el-muhaşşî" ifadesiyle Hasan Çelebi'nin kastedildiğini göstermektedir.²¹ "kâle vehîdi 'aşrihi" denildiğinde ise Hocasâde kastedilmiştir.²² Son olarak "ekülü" ile risâleyi yazan kişi kendini kastetmiştir. Risâlenin içeriği ile anlaşılan, risâlenin münazaradan sonra üçüncü bir kişi tarafından kaleme alındığıdır. Konusu ise "vâcip" kelimesinin üç manaya gelişi ve burhân-ı tevhid ile ilgili sorulan bir sorudur. Tüm bu bilgiler, bu risâlenin Hocasâde'nin müstakil bir eseri olmadığını göstermektedir. Eserin

¹⁹ Dönemin rekabet atmosferini göstermesi açısından Hocasâde'nin *Tehâfüt* münazarasında üstün geldiği Ali Tûsî'nin (ö.887/1482) talebelerinden vezir Karamanlı Mehmet Paşa'nın (ö.886/1481) yine Ali Tûsî'nin talebelerinden Hatîpzâde'yi (ö.901/1496) Hocasâde ile münazara yaptırmak istemesi örnek olarak gösterilebilir. Mehmet Paşa Hocasâde'yi münazara niyetiyle İstanbul'a davet etmiştir. Talebeleri önünden İstanbul'a ihtişamlı bir giriş yapan Hocasâde, Hatîpzâde'nin ilk önce talebeleriyle münazara yapmasını, onları yenerse kendisiyle münazara yapacağını söylemiştir. Hatîpzâde'nin korkmakla itham etmesinin ardından münazara etme niyetiyle İznik'ten kitaplarını istemiştir. Sinan Paşa'nın Mehmet Paşa'ya "Hatîpzâde'yi küçük düşürmek mi istiyorsun? Hocasâde mütalaasını tamamladığı zaman hiç kimse yanında konuşamaz" demesi üzerine münazaradan vazgeçilmiştir. bk. Taşköprizâde, *Şekâ'ik*, 123.

²⁰ Adüddin İcî *Şerh'ul-Mevâkıf* eserini "durak" anlamına gelen mevkîflere ayırmış; Mevâkıf'i, mukaddime, umûri 'amme, cevher, araz, ilâhiyyât ve semiyât olmak üzere altı mevkifte ele almıştır. Bu mevkîfleri de kendi içinde merşad ismini verdiği başlıklarda incelemiş, merşadleri de maksat, nevi, kısım isimli çeşitli başlıklara ayırmıştır.

²¹ Taşköprüzâde, Hasan Çelebi'nin biyografisinde "Hasan Çelebi el-Fenârî el-Muhaşşî ifadesini kullanmıştır. bk. Taşköprizâde, *Şekâ'ik*, 168.

²² قال ibaresinin üstüne (~) işareti konulmuş ve yan sayfada aynı işaretin altına Hocasâde yazılmıştır.

Hocazâde'ye aidiyeti bulunmadığına göre, Hasan Çelebi'nin ödünç alarak aktarım yaptığı "birtakım notlar" olmadığı da anlaşılmaktadır.

1.2. Risâle fî Bahşi'l-Cihe

Fatih, *Şerhu'l-Mevâkıf* ve *Hidâyetü'l-Hikme* kitaplarını okumasının ardından²³ noktanın ontolojisi ve buna bağlı olarak da evrenin merkezi hakkındaki merakını gidermek için bir münazara düzenlemiştir. Bu münazaraya Hocazâde'nin de içinde bulunduğu dönemin meşhur isimleri katılmışlardır.²⁴ Hocazâde'nin bu münazaraya yönelik yazdığı *Risâle fî Bahşi'l-Cihe* isimli eseri, soru-cevap tarzında yazılmıştır. Eserin kısa ve *Hidayetü'l-Hikme* ile de alakalı olması, Hocazâde'nin "birtakım notları" olmadığını göstermektedir.

Bu iki risâle, Hasan Çelebi'nin ödünç alıp bir gecede kendi hâşiyesine eklediği notlar olamayacağına göre, karşılaştırma yapmak için geriye sadece Hocazâde'nin *Şerhu'l-Mevâkıf* hâşiyesi kalmaktadır. Bu hâşiyenin karşılaştırılmasında ise iki temel problem ortaya çıkmaktadır: Hocazâde hâşiyesini aktarım iddiasını dile getirdikten sonra yazdığına göre; Hasan Çelebi'nin Hocazâde'den ödünç aldığı birtakım notların doğrudan bu hâşiyeler olması düşünülemez. Ancak hâşiyesinde eski notlarını kullanması da göz önünde bulundurulmalıdır. Zira hasta hâlinde başka bir kitaba bakma mecali bulunmayan Hocazâde'nin kendi hâlihazırdaki notlarını kullanmış olması kaçınılmazdır. Diğer bir problem ise Hocazâde hâşiyesinin eksik olmasıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi Hocazâde "vücut" bahsine geldiğinde vefat etmiştir. Bu durumda, Hocazâde'nin eski notlarını hâşiyesinde kullandığı düşünülerek iki hâşiyeye karşılaştırılsa bile, söz konusu iki eser üzerinden aktarımın ne oranda olduğunu tespit etmek zorlaşmaktadır.²⁵ Konu, mutlak manada aktarımın var olup olmadığıdır. Dolayısıyla Hasan Çelebi'nin hâşiyesinin önceki "notları" kapsayıp kapsamadığı, aktarım ihtimalinin bulup bulunmadığını açığa çıkarmada iki eserin karşılaştırılması önemli bir katkı sağlayacaktır.

2. Hâşiyelerin karşılaştırılması

İki eserin karşılaştırılması ile elde edilen bulgular dört başlık altında numaralandırılmış ve kırmızı ile işaretlenmiştir. Bu başlıklarda, altı noktadaki büyük benzerlikler aktarılmış, iki eserin benzeştiği noktalara temas edilmiş ve Hasan Çelebi'nin "قیل" ifadesiyle örtük bir üslupla Hocazâde'ye atıf yaptığı pasajlara değinilmiştir. Diğer iki başlıkta ise hâşiyelerin aynı kaynaktan

²³ *Şerhu'l-Mevâkıf*'in 4. mevkîfinde var olan gezegenler ve nokta ile alakalı konuların anlatıldığı 1. ve 2. mersâdi okumuş olması kuvvetle muhtemeldir.

²⁴ Fazlıoğlu, "Evrenin Bir Merkezi Var mıdır? Hocazâde'nin Onto-Geometrik Bir Araştırması", 275.

²⁵ Aktarımın oranı tam manasıyla tespit edilemez olsa da Hocazâde hâşiyesinin tamamlanmış kısmındaki oranı tespit etmek mümkündür.

beslendiği yerler ve Hasan Çelebi'nin Hocaîade'ye itiraz ederek cevaplar verdiği noktalar aktarılmıştır.

2.1. İki hâşiyedeki benzerlikler

İki hâşiyeye birbiriyle karşılaştırdığında bazı bölümlerde büyük benzerlikler bulunmaktadır. Aşağıda bu bölümler numaralı olarak belirtilmiştir. 1,2,3. ve 4. bölümlerde birebir denilebilecek kadar yakın ibareler vardır. 5. ve 6. bölümlerde ise mana olarak aynı sonuca varan ifadeler yer almaktadır.

Hasan Çelebi	Hocaîade
1- (قوله: ما عند المتكلمين فلاستناد الكل عندهم إلى القادر المختار) قيل عليه التمسك بالاستناد إلى القادر المختار غير صحيح لأن المتكلمين قائلون بأن عادة الله في خلق الإنسان ذلك التدريج وقد قال عز من قائل [ولن تجد لسنة الله تبديلاً] وأجيب بأن هذا دليل نقلي قطعي الثبوت لكنه ظني الدلالة فلا يفيد القطع بالتدريج في الخلق لأنه يمكن الاضمار بأن يقال التقدير ولن تجد لسنة الله تبديلاً إلا إذا أراد تبديله بخرق عاداته ²⁶	1- (قوله: وأما عند المتكلمين فلاستناد الكل عندهم إلى القادر المختار) قيل التمسك بالاستناد إلى القادر المختار غير صحيح لأن المتكلمين قائلون بأن عادة الله تعالى في خلق الإنسان ذلك التدريج [ولن تجد لسنة الله تبديلاً] ورد بأن هذا دليل قطعي الثبوت ظني الدلالة فلا يفيد القطع بالتدريج. ²⁷
2- (قوله: والا لم يكن لذلك الشيء مقابل) لأن مقابل الشيء إما رفعه أو ملزوم رفعه أو ملزوم رفعه كالوجود للعدم أو ملزوم رفعه كالعدم للعدم وعلى كل تقدير يلزم من عدم إمكان رفعها عدم تحقق المقابل لأن انتفاء اللازم يستلزم انتفاء الملزوم. ²⁸	2- (قوله: والا لم يكن لذلك الشيء مقابل) لأن مقابل الشيء إما رفعه أو ملزوم رفعه وعلى كل تقدير يلزم من عدم إمكان رفعها عدم تحقق المقابل لأن انتفاء اللازم يستلزم انتفاء الملزوم. ²⁹
3- (قوله قياس مركب) القياس المركب قياس يستغنى القياس فيه عن إثبات حكم الأصل بموافقة الخصم له مع ان الخصم يكون مانعاً لكون الحكم فيه معللاً بعلة المستدل اما بمنع عليتها أو بمنع وجودها فيه والاول مركب الاصل والثاني مركب الوصف والتفصيل مذکور في كتب الاصول ³⁰	3- (قوله: يعني مركب الأصل) القياس المركب هو أن يستغنى من إثبات حكم الأصل لموافقة الخصم له مع أن الخصم يكون مانعاً لكون الحكم فيه معللاً بعلة المستدل وذلك إما بمنع عليتها أو بمنع وجودها في الأصل والأول يسمى مركب الأصل والثاني مركب الوصف وموضعه أصول الفقه. ³¹
4- (قوله: وأما الوجود فهو موجود بنفسه) فان قيل فيكون كل وجود واجبا اذ لا معنى له سوى ما يكون تحققه بنفسه قلنا ممنوع فان معنى وجود الواجب بنفسه انه مقتضى ذاته من غير احتياج إلى فاعل ومعنى تحقق الوجود بنفسه انه إذا حصل للشيء اما من ذاته كما في الواجب أو من غيره	4- (قوله: وأما الوجود فهو موجود بنفسه لا بأمر زائد عليه) فإن قيل فيكون كل وجود واجبا إذ لا معنى له سوى ما يكون تحققه بنفسه قلنا ممنوع فإن معنى وجود الواجب بنفسه أنه مقتضى ذاته من غير احتياج إلى الفاعل ومعنى تحقق الوجود بنفسه أنه إذا حصل للشيء إما من ذاته كما في الواجب أو من غيره كما في الممكن لم يفتقر

²⁶ Hasan Çelebi, *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf*, ed. Mahmut Ömer Dimyatî (Lübnan: DKİ, 2012), c.1, s.179.

²⁷ Hocaîade, *Hâşiyeye alâ Şerhi'l-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm* (Damat İbrahim Paşa, 00784-001), 48^b.

²⁸ Çelebi, *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf*, c.1, s.160.

²⁹ Hocaîade, *Hâşiyeye alâ Şerhi'l-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm* (Damat İbrahim Paşa, 00784-001), 45^b.

³⁰ Çelebi, *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf*, c.1, s.251.

³¹ Hocaîade, *Hâşiyeye alâ Şerhi'l-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm* (Damat İbrahim Paşa, 00784-001), 63^b.

<p>كما في الممكن لم يفتقر تحققه الى وجود آخر يقوم بنفسه بخلاف الانسان فانه انما يتحقق بعد تأثير الفاعل بوجود يقوم به عقلا قال الاستاذ المحقق قولهم الوجود موجود...³²</p>	<p>تحققه إلى وجود آخر يقوم به بخلاف الإنسان فإنه إنما يتحقق بعد تأثير الفاعل بوجود يقوم به عقلاً نوقش فيه بأن الوجود إذا كان موجوداً بنفسه...³³</p>
<p>5- (قوله قلنا ذلك النهي الخ) فيه بحث لان هذا الجواب مشعر بأن نهى الرسول عليه السلام أصحابه عن المكالمة في القدر لأنها كانت تعنتا وحاشاهم عن ذلك اللهم الا ان يكون بينهم من ينافق كابين أبي ونظرانه والاطهر ان يقال نهيمهم عن ذلك لعدم وصول العقول البشرية الى كنه المسألة فلا يلزم النهي في جميع المواد³⁴</p>	<p>5- (قوله: قلنا كان ذلك النهي حيث كان الجدل تعنتا ولجاجا هذا النهي إنما ورد في الأصحاب) وظاهر أن جدلهم ليس تعنتا ولجاجا بتلقيب الشبهات الفاسدة وترويج الآراء الباطلة ودفع العقائد الحقة إلا أن يدعي أنه كان فيما بينهم من يجادل في الله بغير حق من المناققين والأولى في الجواب أن يقال المنع هنا إنما هو بخصوصية المحل أعني مسألة القضاء والقدر التي يتحير في بواديها العقول والأفهام ولا يصل إلى مبادئها البصائر والأفهام.³⁵</p>
<p>6- (قوله بل بالعدم) ان قلت الاجزاء الذهنية يتصف أحدها بالأخر وبالكلي أيضاً فانه يصدق أن الناطق حيوان وأنه انسان فلو اتصف أجزاء الوجود بالعدم ولا شك أنها أجزاء ذهنية اتصف أيضاً بالوجود الذي هو الكل لما قلنا فيلزم اتصافها بالوجود والعدم معاً وأنه اجتماع النقيضين قلت بعد تسليم أن الاختيار ليس مبنياً على التنزل وتسليم التمايز الخارجي بين الجنس والفصل المانع عن التصادق اتصاف الاجزاء الذهنية بالكل بمعنى حمله عليها مواطأة واتصافها بالعدم هاهنا بمعنى قيامه بها وحمله عليها اشتقاقاً فاللازم أن تصدق على تلك بالاجزاء انها معدومة وانها وجود و لا محذور فيه بل المحذور أن يصدق عليها انها موجودة وانها معدومة³⁶</p>	<p>6- (قوله: بل بالعدم) لا يقال إذا اتصف أجزاء الوجود بالعدم وهي متصفة بالوجود وهي متصفة بالوجود أيضاً لأن الكلام في الأجزاء المحمولة التي يعرف بها الوجود فيتصف بالماهية لصدقتها عليها فيجتمع النقيضان لأننا نقول المراد باتصاف أجزاء الوجود بالعدم كون عدم ثابتاً لها ومحمولاً عليها بالاشتقاق وهو لا ينافي كون الوجود محمولاً عليها بالمواطأة.³⁷</p>

Yukarıda numaralanmış pasajlar incelendiğinde: ilk örnekte, "Denilmiştir ki..." ifadesiyle şerhe itiraz edildiği görülmektedir. Hocaşâde "ve reddedildi...", Hasan Çelebi ise "ve cevap verildi ki..." ifadeleriyle yapılan itiraza aynı cevapları vermişlerdir. Bu durum, her iki müellifin de aynı kaynaktan alıntıladığını göstermektedir.

Üçüncü örnekte ise usul-i fıkıh terimi olan "kıyas-ı mürekkeb" in tanımı yapıldığından, iki eserde de yaygın bir tanım kullanılmıştır.³⁸ İlk ve üçüncü örneklerde başka kaynaklardan alıntı yapılması, iki müellifin kendilerine ait düşünceleri olmadığını göstermektedir. Bu durum ise aktarımdan çok, başka bir eserden istifadenin söz konusu olduğunu göstermektedir.

³² Çelebi, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf*, c.2, s.134.

³³ Hocaşâde, *Hâşiye alâ Şerhi'l-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm* (Damat İbrahim Paşa, 00784-001), 97^b.

³⁴ Çelebi, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf*, c.1, s.273.

³⁵ Hocaşâde, *Hâşiye alâ Şerhi'l-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm* (Damat İbrahim Paşa, 00784-001), 69^b.

³⁶ Çelebi, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf*, c.2, s.100.

³⁷ Hocaşâde, *Hâşiye alâ Şerhi'l-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm* (Damat İbrahim Paşa, 00784-001), 88^a.

³⁸ Cürcanî de Muhtasar hâşiyesinde aynı tanımı kullanmıştır. bk. Seyyid Şerif Cürcanî, *Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ* (Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 2004), c.3, s.306.

İkinci örnekte ise “مقابل” teriminin açıklaması yapılmıştır. Genel olarak terimler birbirine yakın cümlelerle açıklanacağı için ifadelerin benzerliğini aktarım kapsamında değerlendirmemek gerekir.

Dördüncü örnekte, her iki hâşiyede de “şöyle denirse...”, “deriz ki...” ifadeleriyle birebir aynı cümleler kullanılmıştır. Hasan Çelebi, konuyla ilgili açıklamasının ardından Alâeddin Tûs'den (ö. 887/1482) alıntı yapmış, Hocaşâde ise “tartışılmıştır ki...” ifadesiyle bir tartışma konusundan bahsetmiştir.

Beşinci ve altıncı örnekte farklı lafızlar kullanılmış olsa da aynı anlam ifade edilmiştir.

2.2. Hasan Çelebi'nin Hocaşâde'ye işaret ettiği yerler

Bu bölümde ise Hasan Çelebi, meçhul bir siga olan “kile” ifadesiyle Hocaşâde'ye işaret ettiği anlaşılan pasajlar aktarılmıştır.

Hasan Çelebi	Hocaşâde
1- (قوله حتى يقولوا لا إله إلا الله) قيل معناه حتى يقولوا لا إله إلا الله محمد رسول الله إذ لا شك في عدم انتهاء المقاتلة بقبول التوحيد فقط بدون تصديقه عليه السلام بكونه عليه السلام رسول الله فاكتمى بالبعث للظهور فحينئذ لا دلالة على ان المقاتلة انما كانت بسبب عدم أخذهم التوحيد منه وقيل أخذه والقول به من حيث انه متلقى منه عليه السلام يدل على تصديقه في جميع ما أمر به فلهذا انتهى المقاتلة به ³⁹	1- (قوله: حتى يقولوا لا إله إلا الله)... ولقاتل أن يقول يجوز أن يكون المراد والله أعلم أمرت أن أقاتل الناس حتى يؤمنوا ولما كان الأصل والعمدة في الإيمان هو التوحيد اكتفى به وحينئذ لا دلالة في الحديث على وجوب القبول من النبي صلى الله عليه وسلم، بل عدم انتهاء المقاتلة بعد كونهم موحدين بعدم كونهم مؤمنين اللهم إلا أن يقال إنه خلاف الظاهر فلا يرتكب من غير ضرورة داعية إليه. ⁴⁰
2- (قوله ولا بد فيه من مميز) ظاهر العبارة يشعر بلزوم جزئية المميز مع جواز التعريف بالمفرد وعلى تقدير وجوب كونه مركباً لا يلزم أن يكون المميز المساوي جزءاً له، بل يجوز أن يحصل التمييز التام من المجموع كما في تعريف الخفاش بالطائر الولود فقيل ما ذكره بناء على الأعم الأغلب وقيل المراد في شأن المعرفة ⁴¹	2- (قوله: ولا بد في المعرفة من مميز) ظاهر عبارته تشعر بأن المميز يجب أن يكون جزءاً مع أنه قد جوز التعريف بالفصل وحده وبالخاصة وحدها فإما أن يأول بأن المراد أنه لا بد في تحقق المعرفة من مميز سواء كان نفس المعرفة أو جزئه أو يبني على الأعم الأغلب. ⁴²
3- (قوله وليس قيام الوجود بالنفس كذلك) يعني لو سلم أن قيام الصورة كذلك فظاهر انه ليس قيام الوجود كذلك لما سيجيء من أن زيادة الوجود على الماهية انما هي في الذهن فقط هكذا قيل... ⁴³	3- (قوله: وليس قيام الوجود بالنفس كذلك) لما سيجيء من أن زيادة الوجود على الماهية في الذهن فقط فليس قيامه بالنفس من قبيل قيام الأعراض بالمحل بخلاف الصورة الكلية فإن قيامها بالنفس باعتبار أنها علم لذي الصورة من قبيل قيام الأعراض بمحالتها وموجب

³⁹ Çelebi, *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf*, c.1, s.247.

⁴⁰ Hocaşâde, *Hâşiyeye alâ Şerhi'l-Mevâkıf İlmî'l-Kelâm* (Damat İbrahim Paşa, 00784-001), 62^b.

⁴¹ Çelebi, *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf*, 2.c, s.7.

⁴² Hocaşâde, *Hâşiyeye alâ Şerhi'l-Mevâkıf İlmî'l-Kelâm* (Damat İbrahim Paşa, 00784-001), 72^b.

⁴³ Çelebi, *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf*, c.3, s.110.

	لاتصاف المحل بها ومن حيث إنها نفس المعلوم ليس من ذلك القبيل فلا يكون من قبيل الاجتماع المحال. ⁴⁴
--	--

İlk örnekte Hocaîade, hadisin manasını açıkladıktan sonra “*Biri söyle diyebilir...*” ifadesiyle, Müslümanların ehl-i küffar ile savaşmasında önemli olanın tevhidi kabul etmeleri olduğu, savaşa girişilmesi için Hz. Muhammed’i tasdik etmeyle ilgili hadiste bir delaletin olmadığını belirtmiştir. Hasan Çelebi de hadisin iki yorumunu “*Denilmiştir ki...*” ifadeleriyle belirtmiş ve ilk olarak Hocaîade’nin söylediği muhtemel manayı zikretmiştir.

İkinci örnekte, Hocaîade yanlış anlama sebebiyet verebilecek ibareyi, genel ve yaygın manada kullanıldığı yönünde yorumlamıştır. Hasan Çelebi de ibaredeki aynı mahzuru gidermek için muhtemelen Hocaîade’ye kastederek “*Denilmiştir ki; bu tanım genel ve yaygın görüşe göre söylenmiştir*” ifadesini kullanmıştır.

Üçüncü örnekte, Hocaîade “vücûd-mahiyet” ilişkisini açıklarken “vücûd”un “mahiyet”ten farklı bir mana olduğunu sadece zihin ile kayıtlamıştır. Hasan Çelebi de aynı açıklamalarda bulunmasının ardından, “*ve böyle söylenmiştir*” ifadesiyle alıntı yaptığına işaret etmiştir.

⁴⁴ Hocaîade, *Hâşiye alâ Şerhi'l-Mevâkıfî İlmî'l-Kelâm* (Damat İbrahim Paşa, 00784-001), 89^b.

2.3. Aynı kaynaktan alıntılar

Her iki müellifin meseleleri ele alırken zaman zaman aynı kaynaklara müracaat ettikleri görülmektedir. Bu çalışmada, konunun uzamaması adına yalnızca üç örnekle yetinilecektir. Söz konusu örnekler aşağıda tablo hâlinde gösterilmiştir.

Hasan Çelebi	Hocaîade
<p>1- (قوله: ومن أنكر تعلق العلم بالمستحيل) قال الأستاذ المحقق أن أراد أن انكار تعلق العلم التصديقي بالمستحيل كقوله اجتماع النقيضين واقع وارتفاع النقيضين واقع مثلا مكابرة فهو باطل قطعاً إذ الإدراك المتعلق بها جهل لا علم وإن أراد تعلق العلم التصوري بالمستحيل فمسلم لكن لا جهة لتخصيص الاعتراض بخروج العلم بالمستحيل إذ مطلق التصوري خارج عنه كما صرح به الشارح آخرًا وأيضًا بصير قوله: "نعم قد يعتذر لهم الخ" باطلاً إذ على تقدير تسمية المستحيل شيئاً لا يدخل تصوره في التعريف لأنه ليس باعتقاد وجوابه.⁴⁵</p>	<p>1- (قوله: ومن أنكر تعلق العلم بالمستحيل) اعترض عليه بعض المعترضين بأنه إن أراد أن إنكار تعلق العلم التصديقي بالنسبة المستحيلة مكابرة فهو باطل قطعاً إذ الإدراك المتعلق بها جهل لا علم، وإن أراد تعلق العلم التصوري بالمستحيل فمسلم لكن لا جهة لتخصيص الاعتراض بخروج العلم بالمستحيل إذ مطلق التصوري خارج عنه كما صرح به الشارح آخرًا وأيضًا بصير قوله: "نعم قد يعتذر لهم الخ" باطلاً إذ على تقدير تسمية المستحيل شيئاً لا يدخل تصوره في التعريف لأنه ليس باعتقاد وجوابه.⁴⁶</p>
<p>2- (قوله: لزم الدور) إن قلت يجوز أن يعلم صدقه بقوله المخصوص وصدقه بان ظهر المعجزة على يده أو الكرامة قلت إنما يحصل العلم بالصدق بعد العلم بان الله تعالى صدقه فيما قاله بإظهار المعجزة في يده والا فيجوز الكذب من السحرة وأصحاب الاستدراج فحينئذ يلزم الدور لأن قول المعلم لا يفيد العلم بالله تعالى إلا بعد العلم به تعالى فلو استفدنا معرفته تعالى من قول المعلم لدار وعلى ما ذكرنا حمل الأبهري في شرحه قول المصنف لزم الدور وكان الشارح تركه لأنه يرجع إلى علم الصدق بطريق الاستدلال العقلي لا بقوله إلا أن يدعي بدهاة علم صدق قوله المخصوص و إن ما ذكره بيان لميته وأياما كان فالدور لازم.⁴⁷</p>	<p>2- (قوله: لزم الدور) لتحصل عندنا قضية كلية صالحة لكبروية الشكل الأول ويجعل كبرى لصغرى سهلة الحصول بأن يقال هذا قوله وكل ما هو قوله فهو صادق فيعلم بأن هذا صادق فيتوقف كونه صادقاً في جميع أقواله على كونه صادقاً فيه. قال الأبهري قول المعلم إنما يفيدنا لو علمنا صدقه وصدقه إما أن يعلم بقوله فيلزم الدور لأن ذلك إنما يحصل لو علمنا أن الله صدقه فيما قاله بإظهار المعجزة في يده والعلم بذلك يتوقف على العلم بالله فإن قيل قول المعلم لا يفيد العلم بالله إلا بعد العلم بالله فلو استفدنا العلم بالله من قول المعلم لدار.⁴⁸</p>
<p>3- (قوله: فلا يصح الا على رأي مثبتى الاحوال) قال بعض الأفاضل لكن يناهى تفسيرهم الحال بأنه صفة قائمة بوجود لان الاجزاء حينئذ قائمة بما قام به الوجود الذي هو الكل ولا شيء منها بقائم بوجود اللهم الا أن يجاب بما أجاب به الكاتبى وأنت خبير باندفاع هذا السؤال بما حققناه في تعريف الحال من أن المراد بالموجود فيه أعم من الموجود قيل قيام هذه الصفة أو معه وليس المراد الاول فقط حتى يرد ما ذكره.⁴⁹</p>	<p>3- (قوله: فيكون أجزاء الوجود عندهم من قبيل الأحوال كما أن الوجود عندهم كذلك) نقل عن بعض الأفاضل أنه قال كون أجزاء الوجود من قبيل الأحوال يناهى تفسيرهم الحال بأنه صفة قائمة بوجود لأن الأجزاء قائمة بما قام به الوجود الذي هو الكل ولا شيء منهما قائماً بوجود أقول ولعله أراد أن قيام الوجود وأجزائه إنما هو بالماهية من حيث هي لا بالماهية الموجودة ويمكن أن يقال الوجود المطلق مقول بالتشكيك...⁵⁰</p>

⁴⁵ Çelebi, *Hâşîye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf*, c.1, s.77.

⁴⁶ Hocaîade, *Hâşîye alâ Şerhi'l-Mevâkıf fî İlmî'l-Kelâm* (Damat İbrahim Paşa, 00784-001), 24^a.

⁴⁷ Çelebi, *Hâşîye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf*, c.1, s.245.

⁴⁸ Hocaîade, *Hâşîye alâ Şerhi'l-Mevâkıf fî İlmî'l-Kelâm* (Damat İbrahim Paşa, 00784-001), 62^a.

⁴⁹ Çelebi, *Hâşîye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf*, c.2, s.98.

⁵⁰ Hocaîade, *Hâşîye alâ Şerhi'l-Mevâkıf fî İlmî'l-Kelâm* (Damat İbrahim Paşa, 00784-001), 87^b.

İlk örnekte, bilginin imkânsızla bağdaşmasını inkâr edenlerle ilgili Cürcânî'nin söylediklerine binaen Hasan Çelebi, Alâeddin Ali Tûsî'den (ö. 887/1482) nakillerde bulunmuş, kendisinden “üstaz” ve “muhakkik” unvanlarıyla bahsetmiştir. Burada Hocazâde de Alâeddin Tûsî'den alıntı yapmış ancak kimden alıntı yaptığını belirtmeksizin⁵¹ “Bazı itirazcılar şu yönde itiraz etmişlerdir...” demiş ve ardından geniş bir tahlilde bulunmuştur.

İkinci örnekte, mülhitlerin kısır döngüye yol açacağını öne sürerek söyledikleri “Sadece düşünceyle, muallimsiz Allah'ın varlığı bilinemez” görüşü değerlendirilmiştir. Hocazâde burada kısır döngünün olduğunu Esîrüddîn Ebherî'nin (ö. 663/1265) sözleriyle desteklemiştir. Hasan Çelebi de Ebherî'den aynı nakli yaptıktan sonra her hâlükârda kısır döngü oluşacağını ifade etmiştir.

Üçüncü örnekteki “Faziletlilerden biri” ifadesinden, Damat İbrahim Paşa nüshasının hamisinde Kādızâde Rûmî (ö. 844/1440'tan sonra) kastedildiği yazmaktadır. Her iki müellif de Kādızâde'nin, “hâl” teorisiyle alakalı itirazını zikrettikten sonra itirazı cevaplamaya koyulur. Hocazâde'nin nispeten daha uzun bir açıklama yapmasının yanında Hasan Çelebi, daha önce belirttiği gibi, “hâl”in tanımındaki “mevcut” kelimesinin umumi manada olmasını tekrardan hatırlatmakla yetinmiştir.

2.4. Hasan Çelebi'nin Hocazâde'ye itiraz ettiği yerler

Hasan Çelebi hâşiyesinin belirli yerlerinde Hocazâde'nin görüşlerine katılmamaktadır. Ancak Hocazâde'nin görüşlerine katılmadığı, diğer bir ifadeyle itiraz ettiği noktalar; Hocazâde'nin kendine ait düşünceleri olmayıp kelâmcıların benimsediği ve Hocazâde'nin onlardan alarak kitabına eklediği fikirler olabilir. Diğer bir ifadeyle Hasan Çelebi'nin itiraz noktaları, Hocazâde'nin görüşlerini benimsediği kişilerin fikirleri olabilir. Bunun yanında Hocazâde'nin Hasan Çelebi'ye itirazları da vardır. Bu itirazlar ise bizatihi işaret ederek olmuştur. Nitekim Damat İbrahim Paşa nüshasının hamisinde Hasan Çelebi'nin ismi, kendisine itiraz edilmek suretiyle birçok kez açıkça zikredilmiştir.⁵²

⁵¹ Alâeddin Tûsî olduğu hamışte bulunan “Mevlâna Ali Tûsî” ibaresinden anlaşılmaktadır. Burada Hasan Çelebi'nin aksine Hocazâde'nin küçümseyici üslubu göze çarpmaktadır. Hocazâde, her itiraz sahibinden de bu şekilde bahsetmez. Mesela, Ali Kuşçu'nun itirazlarını dillendirirken “Bazı fazilet erbabı demiştir ki...” cümlesini kullanmıştır. bk. Hocazâde, *Hâşiyeye alâ Şerhi'l-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm* (Damat İbrahim Paşa, 00784-001), 39^a.

⁵² bk. Hocazâde, *Hâşiyeye alâ Şerhi'l-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm* (Damat İbrahim Paşa, 00784-001), 5^a, 6^b, 62^b, 67^a, 67^b.

Hasan Çelebi	Hocazâde
<p>1- (فاذا لم يكن تحصيله مقدورا لم يكن الانفكاك عنه مقدورا) منع الملازمة بجواز توقف حصول شيء على أشياء بعضها مقدور كالإحساس دون بعض فيصدق أن تحصيله غير مقدور وإن كان تركه مقدورا قيل ويمكن أن يكون السبب في عدول المصنف إلى ما ذكره من التعريف هذا وإن لم يذكره الشارح لا يقال من شرط القدرة صحة تعلقها بالصددين على السواء لأنه مردود بما ذكره في المقصد السابع من النوع الرابع من الكيفيات النفسانية من أن من أحاط به بناء من جميع جوانبه بحيث يعجز عن التقلب من جهة إلى جهة أخرى فإنه قادر حينئذ على الكون في مكانه بأجماع منا ومن المعتزلة مع أنه لا سبيل له إلى الانفكاك عن مقدوره اللهم إلا أن يجعل القاضي خارجا عن هذا الإجماع وقد يجاب عن المنع المذكور...⁵³</p>	<p>1- (قوله: وإن لم يكن تحصيله مقدورا لم يكن الانفكاك عنه مقدورا) منع ذلك بجواز أن يكون تحصيله موقوفاً على شيء غير مقدور كتوقفه على شيء مقدور فلأول لم يكن التحصيل مقدورا ولأجل توقفه على أمر مقدور يكون الانفكاك عنه مقدورا بترك أمر مقدور كترك إلقاء الحاسة وليس بشيء لأن القدرة نسبتها إلى طرفي الفعل والترك على سواء وإلا لم يكن قدرة وإذا لم يكن أحد الطرفين مقدورا لم يتصور كون الطرف الآخر مقدورا فإن التحصيل إذا لم يكن مقدورا يكون مضطرا في الانفكاك فلا يكون الانفكاك مقدورا بالضرورة قال رحمه الله في الموقف الثالث اتفقت الأشاعرة والمعتزلة وغيرهم على أن القدرة صفة وجودية بنافي معها الفعل بدلا عن الترك والترك بدلا عن الفعل وما ذكره الشارح في ذلك الموقف بطريق النقل من أن من أحاط به بناء من جميع جوانبه بحيث يعجز عن التقلب قادر على الكون في مكانه بإجماع منا ومن المعتزلة مع أنه لا يجد إلى الانفكاك عنه سبيلا ليته صلح للتعويل...⁵⁴</p>
<p>2- (قوله وذلك لاعتباره بالوقوف على الصواب) فيه بحث مشهور وهو ان الاعتقاد بالوقوف على الصواب لا يدل على انه يرى الواحد واحدا وربما يراه اثنين لكن باعتباره المذكور يجزم بان ما يراه اثنين واحد وقد يجاب بأن الإدراكات تتوقف على التفات النفس فإذا رأت الواحد اثنين وعلم أن الواقع ليس كذلك يعرض عن احدي الصورتين ولا يلتفت إليها فلا يحصل بسببه إدراك الواحد اثنين... وتحقيق مراد الشارح عندي ان الاحول الفطري ربما يحرف العصيتين من الوضع الخلقى بالنسبة إليه فيجد الوضع الخلقى بالنسبة الى نوعه اذ انحرف المنحرف قد يؤدي إلى الاستقامة فمعنى كلامه ان الاحول الفطري لما كان واقفا على خطأ حكمه بمقتضى حسه حال كونه على الوضع الطبيعي بالنسبة الى شخصه يحرف العصيتين طالبا لإدراكه بوجه آخر مغايرا لما أدركه أولا فيجد الاستقامة وهذا الوجدان صار ملكة له لاعتباره بالوقوف على الصواب... كما صرح به أبو على فتأمل فإنه دقيق و ان غفل عنه الناظرون كلهم⁵⁵</p>	<p>2- (قوله: وأما الأحوال الفطري فقلما يرى الواحد اثنين وذلك لاعتباره بالوقوف على الصواب) قيل عليه الاعتقاد بالوقوف على الصواب لا يؤثر في رؤية الواحد واحداً لأن السبب في رؤية الواحد اثنين هو انحراف العصيتين أو إحداهما وهو حاصل غايته أن يعلم أن الذي يراه اثنين ليس باثنين والجواب أن الإحساس ليس بمجرد وصول الشعاع من محاذتين أو من محاذات واحدة، بل لا بد فيه من الالتفات وجعل ذلك الشعاع آلة لإدراكه فإذا اعتادت النفس بالوقوف على الصواب يعرض عن الالتفات إلى أحد الشعاعين ولا يجعله آلة لإدراكها فلا يرى الواحد اثنين وأما الأحوال الذي يقصد إلى الحول تكلفاً فلم يعتد باستعمال أحد الشعاعين دون الآخر فيستعملهما معاً لاعتباره باستعمال الأشعة معاً فلذلك يراه اثنين...⁵⁶</p>
<p>3- (قوله لصدقها على المعدوم) قيل عليه الصدق على المعدوم لا يستلزم العدمية لان... وأيضا عدمية صورة النفي مبنية على وجودية مدخول حرف النفي فالاستدلال على وجوديته بعدميتها دور اللهم الا أن يمنع عدم كفاية عدمية الطبيعة نفسها في الاستدلال على عدم امكان اعتبار الموصوفية بين الموضوع والمحمول اعتبارا صحيحا حتى يثبت أن لا</p>	<p>3- (قوله: وهي عدمية لصدقها على المعدوم) الاستدلال على كون الموصوفية وجودية يكون اللاموصوفية عدمية لصدقها على المعدوم ليس بمستقيم لان صورة النفي قد يكون ثبوتية كاللامعدوم وقد يكون منقسمة بعض أفرادها موجود وبعضها معدوم كاللاواجب واللاممتنع فمجرد صدقه على المعدوم لا يستلزم كونه عدما على الإطلاق فكون صورة النفي عدمية موقوف على كون ما دخله</p>

⁵³ Çelebi, Hâşîye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf, c.1, s.100.

⁵⁴ Hocazâde, Hâşîye alâ Şerhi'l-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm (Damat İbrahim Paşa, 00784-001), 30^a.

⁵⁵ Çelebi, Hâşîye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf, c.1, s.139.

⁵⁶ Hocazâde, Hâşîye alâ Şerhi'l-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm (Damat İbrahim Paşa, 00784-001), 41^a.

النفي موجودًا فلو استفيد كونه موجودًا من كون صورة النفي عدمية لزم الدور . ⁵⁸	يكون للجزء الثبوتي معنى صحيح وعدم كفاية جزئية حرف السلب في استلزام عدمية الطبيعة في الجملة حتى يلزم الدور فتأمل.
---	--

Yukarıda yer alan ilk örnek, Kādî Abdülcebbâr'ın (ö. 415/1025) zarurî bilgi tanımıyla ilgilidir. Kādî, zarurî bilgi için "Mahlûkun zatına zorunlu olarak bağlı olan, mahlûkun ondan kurtulmak için bir yol bulamadığı bilgidir." tanımını yapmıştır. Bu tanımın kapsamına, nazarî bilgi de girdiğinden Cürcanî, Kādî'nin tanımını "mahlûkun elde etme gücüne sahip olmadığı bilgi" şeklinde yeniden formüle etmiştir. Cürcanî'nin bu açıklamasına karşı Alâeddin Tusî ve Mehmed Şah⁵⁹ itirazda bulunmuş, Hocasâde "Bu itirazın, hiçbir kıymeti yoktur..." ifadesiyle, bu itirazı kabul etmemiştir. Hasan Çelebi de "Kudret, yapmak ve terk etmek için eşit taraflıdır sözü reddedilmiş" ifadesiyle Hocasâde'ye itiraz etmiştir.

İkinci örnekte doğuştan şaşı olan engelli kişinin, tek nesneyi nadiren çift göreceği açıklanmaya çalışılmıştır. Hocasâde bu konuda, iltifat (şaşı olan kişinin yönelmesi) kavramı üzerinde durmuştur. Hasan Çelebi ise konun iltifatla değil, şaşı olan kişinin iki göz damarını hareket ettirme esnasında doğru şekilde gördüğü ve engel sahibinin bu duruma alışması ile alakalı olduğunu söylemiştir. Ayrıca bütün araştırmacıların bu konuyu göz ardı ettiğini ve böyle bir açıklamanın sadece kendisine ait olduğunu belirtmiştir.

Üçüncü örnekte ise bedihî bilgiyi inkâr edenlere karşı, Cürcanî'nin görüşünden bahsedilmiştir. Bunu inceleyen Hocasâde, kısır döngünün meydana gelmesinden ötürü, bu görüşün kendi içinde tutarsız olduğunu belirtmiştir. Hasan Çelebi ise bir bakıma kısır döngüye katılıyor olsa da buna alternatif başka fikirlerden söz etmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Hocasâde'nin Hasan Çelebi'ye yönelttiği aktarım iddiası, dönemin yazılı kaynaklarınca aktarılmış ve iddia ile ilintili birtakım hususiyetler ele alınmıştır. Buna göre Hocasâde'nin iddiasının gelebileceği manalardan bahsedilmiş ve iddianın arka planında yatabilecek sebepler ele alınmıştır. Ardından, iddiaya medar olan Hasan Çelebi hâşiyesi ile Hocasâde'nin "birtakım notları" karşılaştırılmak üzere bir sonraki bölüme geçilmiştir. Hocasâde'nin "birtakım notlarının" hangi notlar olduğu konusunda mevcut literatür taranmış ve bu notları kapsamı ihtimali değerlendirilerek son eseri Şerhu'l Mevâkıf Hâşiyesi karşılaştırılma yapılmak için seçilmiştir. İki eserin karşılaştırılması ile elde edilen veriler, dört başlık altında değerlendirilmiştir. İlk başlıkta, Hasan Çelebi'nin ve Hocasâde'nin ibarelerinde altı farklı noktada büyük benzerlikler

⁵⁷ Çelebi, *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf*, c.1, s.170.

⁵⁸ Hocasâde, *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm* (Damat İbrahim Paşa, 00784-001), 47^b.

⁵⁹ Molla Fenârî'nin oğlu, Hasan Çelebi'nin babasıdır, (ö. 839/1435 [?]). bk. Tahsin Deliçay, "Mehmed Şah Fenârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 28/529-530.

bulunmaktadır. Ancak bu benzerliklerin ilk üçünü yukarıda da belirtildiği gibi aktarım olarak değerlendirmemek gerekir. Diğer üç noktanın ikisinde (5. ve 6. bölüm) aynı anlama gelen ifadeler kullanılmış, bir bölümünün (4. bölüm) yarısında birebir alıntı yapıldığı tespit edilmiştir. 5. ve 6. bölümlerde yani aynı anlama gelen ifadelerin kullanıldığı bölümlerde, Hasan Çelebi'nin doğrudan aktarım yaptığı ihtimal dâhilindedir. Birebir ibarelerin bulunduğu 4. bölümde ise ifadelerin Hasan Çelebi'ye ait olması muhtemel bir durumdur. Bu durum göz ardı edilip Hasan Çelebi'nin 4. bölümde aktarım yaptığı kabul edilecek olursa bu beş satırlık yazısı, tüm eserinin 2. mevkîfe kadar olan toplam 2668 satırından⁶⁰ sadece %0,18 oranına tekabül etmektedir. Bu orana 5. ve 6. örneklerde olan mana benzerliği de eklendiğinde aktarım olarak değerlendirilen toplam satır sayısı 15 olmuş olur. Bu da yüzdeler olarak %0,56 oranına tekabül etmektedir.

Bu verilerin yanında üçüncü başlıkta, Hasan Çelebi'nin Hocaîade ile aynı kaynaklardan faydalanması göz önünde bulundurulduğunda, Hocaîade tarafından Hasan Çelebi'ye nispet edilen iddia daha da zayıflamaktadır. Çünkü aynı kaynaktan alıntı yaptığı yerlerde görüldüğü üzere; Hocaîade Ebherî'den nakilde bulunmuş, Hasan Çelebi de aynı nakli yapmakla beraber, konuyla ilgili eleştirisini de yapmıştır. Bir diğer husus Hasan Çelebi'nin Hocaîade'ye sarîh bir şekilde olmasa da atıfta bulunması ve onun görüşlerine bazı yerlerde katılmaması, kendine özgü düşüncelerini ifade etmesidir. Bu durum, Hasan Çelebi'nin birebir aktarım yaptığını değil, Hocaîade'den faydalanmakla birlikte kendi görüşleriyle de öne çıktığını göstermektedir.

Yukarıda verilen oran dikkate alındığında bu oranın Hasan Çelebi'nin eserinin birebir aktarım değil, kendine özgü bir eser, Hocaîade'nin iddiasını kanıtlamak için ise şimdilik çok yetersiz bir oran olduğu söylenebilir. Bununla birlikte iki eserin karşılaştırılmasında verilen diğer pasajlar da incelendiğinde söz konusu aktarım iddiası gerçekçiliğini kaybetmektedir. Bu çalışmada, Hocaîade'nin "Benim notlarımı kendi hâşiyesine ekledi" şeklindeki iddiasının; Hasan Çelebi'nin bu notları Hocaîade'yi eleştirmek amacıyla eserine eklediği veya eserinin kenarına açıklama notları olarak eklediği, sultana karşı daha önce yaşanmış bir olaya bilinçli bir gönderme yaptığı veya Hocaîade'ye Hasan Çelebi hakkında yanlış bir bilgi verildiği gibi ihtimaller sonucunda söylenmiş olabileceği kanaatine varılmıştır.

⁶⁰ Müellif nüshası olan İsmihan Sultan nüshasına göre hesaplanmıştır. Ayrıca yekünü değil, Hocaîade'nin yazmış olduğu yere kadar hesaplanmıştır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Akpınar, Cemil. "Hasan Çelebi, Fenârî". TDV İslâm Ansiklopedisi. 16/313-315. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- Ciru, Ridvan. Cürcânî'de mâhiyet sorunu: Şerhu'l-mevâkıf ve hâşiyeleri bağlamında / The question of quiddity in al-Jurjânî: "Mâhiyya" in the context of Sharḥ al-Mawâqif and its glosses. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Cürcani, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf Hanefî, 816/1413. Şerhu'l-Mevâkıf : mevâkıf şerhi (metin-çeviri). thk. çeviri: Ömer Türker. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. Hâşiyeye 'alâ Şerhi Muhtaşari'l-Müntehâ. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 1. Baskı., 2004.
- Çelebi, Hasan. Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf. ed. Mahmut Ömer Dimyatî. Lübnan: DKİ, 2. Baskı., 2012.
- Çelebi, Kâtip. Keşfü'z-Zunûn. İngiltere: Müessesetü'l Furkân, 1. Baskı., 2021.
- Deliçay, Tahsin. "Mehmed Şah Fenârî". TDV İslâm Ansiklopedisi. C. 28. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.
- Fazlıoğlu, İhsan. "Evrenin Bir Merkezi Var mıdır? Hocazâde'nin Onto-Geometrik Bir Araştırması". ed. Tefvik Yücedoğru vd. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi yayınları, 2011.
- Ferşatoğlu, Şeyma. Sayyid Sharif Jurjani's understanding of prophet: The example of Şerhu'l-Mevâkıf / Seyyid Şerîf Cürcânî'nin Nübüvvet anlayışı: Şerhu'l-Mevâkıf örneği. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Gün, Faruk. "Kelam İlminde İlet-Ma'lûl İlişkisi/Nedensellik: Şerhü'l-Mevâkıf Örneği". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 8/3 (30 Eylül 2024), 562-583.
- Hocazâde, Muslihuddin. Hâşiyeye alâ Şerhi'l-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm. İstanbul: Süleymaniye kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa, 00784-001.
- Hocazâde, Muslihuddin Mustafa b. Yusuf b. Sâlih el-Bursevî. Hâşiyeye alâ Şerhi'l-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm. İstanbul: Süleymaniye kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 01614.
- Koç, Nuri. Platon'un Devlet'indeki siyaset düşüncesi ile Şerhu'l-Mevâkıf'teki siyaset düşüncesinin karşılaştırılması. Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

- Koloğlu, Orhan Şener. Kelâm İlmine Giriş. Bursa: Emin Yayınları, 2016.
- Özen, Şükrü. "Tenkîhu'l-Usûl". TDV İslâm Ansiklopedisi. 40/454-458. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.
- Özerverarlı, M. Sait. Kelâmda Yenilik Arayışları XIX. Yüzyıl Sonu - XX. Yüzyıl Başı. İstanbul: İsam Yayınları, 4. Baskı., 2019.
- Şahin, Eşref. Seyyid Şerif Cürcânî'nin Şerhu'l-Mevâkîf'ında varlık düşüncesi / Seyyid Sheriff Jurjani's in Şerhu'l-Mevakif the thought of entity. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Şahin, Talha. Şerhu'l Mevâkîf'ta mâhiyet / Mahiyat (quiddity) in Sharh al-Mawaqif. Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Şen, İsrail. "Mollâ Muslihuddin Kestelî'nin Seyyid Şerif Cürcânî Eleştirisi: İ'tirâzâtü'l-Kestelî 'alâ ba'zi 'ibârâti's-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî fî Şerhi'l-Mevâkîf (Tahkik ve İnceleme)". Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi 3/2 (31 Aralık 2020), 161-213.
- Şen, İsrail. Şerhu'l-Mevâkîf ve hâşiyeleri bağlamında naklî delilin kesinliği problemi / The problem of certainty of naqlî evidence in the context of Sharh al- Mawâqif and its hasiyahs. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye. ed. Muhammed Tabâtabâyî Behbahanî. İran: Fereşyiveh, 1969.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer. Şerhu'l-'Akâ'id. İstanbul: Hâşimi Yayınevi, 1. Baskı., 2018.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Hâşiye". TDV İslâm Ansiklopedisi. 16/419-422. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- Türker, Ömer. "Şerhu'l-Mevâkîf: Kelam İlminin Son Büyük Klasiği". Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 14/28 (27 Ekim 2018), 377-381.
- "Şerhu'l-Mevâkîf okumaları-1 / Prof. Dr. Ömer Türker / 13.02.2018". haz. İslam Nazariyatı. https://www.youtube.com/watch?v=_qZSmKwR0dw.
Yayın Tarihi 02 Mart 2018.
https://www.youtube.com/watch?v=_qZSmKwR0dw